
SEMINARIUM: RÄTTSSSTATEN ÅTER! MEN TILL VILKET PRIS? – POLENS DILEMMA OCH RÄTTSSSTATENS PARADOX

Evelina Lund*

1. INLEDNING

Den 13 mars 2024 arrangerade Stiftelsen Rättsfonden¹ ett intressant och aktuellt seminarium med rubriken ”Rättsstaten åter! Men till vilket pris? – Polens dilemma och rättsstatens paradox”. I Sjöfartshusets anrika lokaler med utsikt över Skeppsbron samtalade Jan Henrik Amberg, ministerråd vid Utrikesdepartementets Europa- och Nordamerikaenhet, tidigare minister och biträdande chef vid Sveriges ambassad i Warszawa och Johan Hirschfeldt, tidigare ledamot i Venedigkommissionen² och f.d. hovrättspresident, om återuppbyggandet av den polska rättsstaten. Författaren och skribenten Maciej Zaremba, tillika ledamot i styrelsen för Stiftelsen Rättsfonden, modererade samtalet.

Seminarieret inleddes av ordföranden i Stiftelsen Rättsfonden, advokaten Percy Bratt, som hälsade alla välkomna. Bratt konstaterade att det har gått chockerande snabbt att montera ned en rättsstat. Det har belysts av Rättsfonden i andra sammanhang och kvällens seminarium presenterades som en fortsättning på detta tema men med fokus på de utmaningar och problem som följer när en rättsstat ska återställas samtidigt som grundläggande rättigheter och principer ska iakttas. Därefter tog Maciej Zaremba över ordet och konstaterade att frågor om rättsstaten ligger Rättsfonden varmt om hjärtat. Zaremba nämnde att Rättsfonden tidigare har givit ut antologin ”Hoten mot rättsstaten

* Doktorand i offentlig rätt, med inriktning mot konstitutionell rätt, vid Stockholms universitet.

¹ Stiftelsen Rättsfonden har arrangerat en lång rad seminarier och flera av dessa har refererats av Eddie Exelin, Hjalmar Dunås och undertecknad i Europarättslig tidskrifts bilaga rörande mänskliga rättigheter och numera under ”Dokumentation”. Referaten finns även tillgängliga på Stiftelsen Rättsfondens hemsida, www.rattsfonden.se/referat.

² Substitute member 2009–2022.

i Europa” (2017) och rapporten ”Aldrig hört ordet ... – vaddå rättsstat? – Vad vet svenska gymnasister om rättsstatens roll i en demokrati?” (2022).³

Zaremba inledde med att betona att Polen står inför en unik situation när den demonterade rättsstaten ska återställas, i synnerhet eftersom nedmonteringen har skett i – mer eller mindre – demokratisk ordning. Zaremba poängterade att den tidigare styrande makten, Lag och Rättvisa (PiS), har bytt ut ledamöter i såväl domstolar som statliga myndigheter men att partiet också har stiftat en rad lagar i syfte att upprätthålla den av partiet skapade ordningen. Zaremba poängterade vidare att det finns en förväntan hos det polska folket att en reformering ska ske snabbt, men hur snabbt är det möjligt att återskapa den polska rättsstaten utan att (återigen) göra våld på värden som legalitet, rättssäkerhet och grundläggande rättigheter? Och finns det någon rättslig vägledning att tillgå, vad är de europeiska domstolarnas (Europadomstolen och EU-domstolen) syn, kan ”alternativa” lösningar accepteras om de används för att nå ett högre rättsstatligt syfte? Med denna bakgrund välkomnades Jan Henrik Amberg och Johan Hirschfeldt vilka inbjudits att diskutera dessa frågor.⁴

2. BAKGRUND

Amberg inledde med att konstatera att det finns något man skulle kunna kalla för ett ”kommunistiskt spöke” som dröjer sig kvar i Polen, vilket yttrar sig i den polska mentaliteten och i relationen mellan stat och makt. Amberg poängterade att det har pågått ett politiskt experimenterande i Polen sedan 1989 och att Polen är ett land som alltjämt bygger, snarare än finjusterar, sitt samhälle. Det sker med en medvetenhet och självreflektion, men det är också en berg- och dalbana. Under 1990-talet infördes demokrati, rättsstatliga institutioner, ekonomi och kapitalism; komponenter som hör till Västeuropa. Sedan 2015 och med Lag och Rättvisa vid rodret har det dock skett en, med Ambergs ord, ”backlash” på det rättsstatliga området. Amberg beskrev vidare att det pågår en allmän diskussion i Polen formulerad i termer som ”vilket land vill vi ha?”. Det finns en bred uppfattning om absolut demokrati, det vill säga en övertygelse om att en demokrati inte bör ha några begränsningar. Amberg betonade att det är en uppfattning som sträcker sig bakåt i den polska historien, en idé om att ”the winner takes it all”. Denna idé, förankrad i det polska samhället, utnyttjade Lag och Rättvisa till sin fördel bland annat genom att söka omforma rättsväsendet till att vara underställt de folkvalda. Man argumenterade att också rättsväsendet behövde vara demokratiskt. Amberg framhöll att en stor del av det polska rättsväsendet har politiserats under Lag och Rättvisa och framhöll särskilt de högre

³ Se också ”Rättsstaten i fokus – Referat från Stiftelsen Rättsfondens seminarier mellan åren 2013–2018”, nr 43 i Rättsfondens skriftserie.

⁴ Det ska poängteras att referatet återges i tematisk, snarare än kronologisk, ordning.

instanserna – Författningsdomstolen och Högsta domstolen. Det var dock det nationella domstolsrådet som utnämner domare som utgjorde kanske det största problemet. Tidigare valdes ledamöter till det nationella domstolsrådet av andra domare. Med det av Lag och Rättvisa reformerade domstolsrådet utsågs domare i stället av parlamentet, vilket innebar att man utsåg domare som ansågs politiskt lojala, något som Amberg sammanfattade som ”problemets kärna”.

Efter valet den 15 oktober 2023 har Polen en ny regering ledd av Donald Tusk, men presidenten Andrzej Duda (med rötter i Lag och Rättvisa) sitter kvar till mitten av 2025. Många röstade på den förra oppositionen för att de ville se en ny politik än den av Lag och Rättvisa förespråkade. Amberg framhöll att denna förväntan visserligen inte nödvändigtvis översätts i termer av rättsstatsfrågor, men att det finns en allt större insikt i de breda lagren om att något under de senaste åtta åren har blivit fel. Den nya regeringen kommer därför att behöva förklara de förändringar som nu genomförs och bemöta hur den tidigare regeringen har hanterat frågor som suveränitet, aspekter knutna till något som av Lag och Rättvisa beskrivits som Polens ”egen” rättsstatsidentitet och den polska konstitutionens roll och ställning, bland annat i relation till Europarätten. Amberg sammanfattade det som att Polen står inför sin ”andra transformation” vilken rymmer stora utmaningar och att det pågår en debatt om hur dessa ska hanteras; bör reformerna ske genom evolution eller är det en revolution som är nödvändig. Amberg betonade att det inte enbart är en fråga om metod, utan också en fråga om tidsperspektiv och tålamod. De flesta bedömare i Polen är dock av uppfattningen att rättsstatsreformerna måste ske med de ”små stegens metod”, i synnerhet som att varje steg i sig är en förändring som måste beaktas i progressionen.

3. ÅTERSTÄLLA EN DEMOKRATI TILL EN DEMOKRATISK RÄTTSSTAT – LÄRDOMAR ATT BÄRA MED SIG

Efter Ambergs bakgrund till den politiska kulturen i Polen lämnades ordet över till Hirschfeldt som konstaterade att det är en unik situation att återställa en demokrati till en demokratisk rättsstat, men att situationen behöver sättas i ett större perspektiv eftersom det finns lärdomar att bära med sig från delvis liknande händelser. Som exempel nämndes ockuperade stater som blir fria och där det blir rättsuppställningar, överenskommelser hur man ska gå vidare, sanningskommissioner, så kallade lustrationsförfaranden etc. Hirschfeldt framhöll att Europarådet har skrivit en rekommendation om rättsuppställningar av vilken

det framgår att det är betydelsefullt att principen om *rule of law* upprätthålls.⁵ Betydelsen av att det byggs på individuellt ansvar betonades, men likväl kvarstår dilemmat att hantera personer som inte längre har något förtroende, hur ska dessa lösas ut? Hirschfeldt framhöll att det här kunde finnas olika tillvägagångssätt. Som ett färskt exempel nämndes hur man i Armenien efter sammetsrevolutionen hade att göra med ordföranden i Armeniens Författningsdomstol som inte längre hade förtroende. Kunde han och andra ledamöter avsättas under löpande mandatperiod? Venedigkommissionen gick här till mötes med att acceptera en ordning med ”utköp”, frivilliga överenskommelser om avgång med bibehållna ekonomiska förmåner.⁶

Hirschfeldt fortsatte och berättade att en stor del av Venedigkommissionens arbete från 1990-talet och framåt har rört just lustrationsfrågor i framför allt forna östblocket, det vill säga hur man återställer, hur man rensar upp och hur man bygger upp. I Polen har arbetet pågått sedan 1992 och det pågår alltjämt. En utgångspunkt för restaureringen av den polska rättsstaten är att denna inte kan göras med andra, eller mer ”fria”, kriterier än de som tidigare har accepterats av det europeiska rättssamhället i stort och som har använts avseende lustrationsfrågorna i länder som bland annat Bulgarien och Rumänien. Hirschfeldt konstaterade vidare att utvecklingen i Polen i det här avseendet hade gått åt rätt håll fram till 2015.⁷

Därefter återgav Hirschfeldt en betraktelse över polska domare och polska domstolars tolkningsmetod och att det fram till 2015 i stort fanns en tydlig skillnad mellan allmänna domstolar och deras metod jämfört med Författningsdomstolens metod. I de allmänna domstolarna fanns, och finns fortfarande, en hyperpositivism enligt vilken den aktuella enskilda bestämmelsens ordalydelse är avgörande för tolkningen, allt annat är oväsentligt. Författningsdomstolen däremot hade tagit en annan utveckling fram till 2015. Där syntes domarna, rekryterade på annat sätt och bland annat en del akademiker, anlägga en tolkningsmetod av mer västeuropeiskt snitt där tolkningen av en bestämmelse, utöver ordalydelsen, gjordes med stöd av principer, sammanhang och ändamål. Hirschfeldt konstaterade en kulturskillnad i fråga om synen på juridiken som hade utvecklats fram till 2015.⁸

⁵ Europarådets parlamentariska församlings rapport antagen den 27 juni 1996, Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems.

⁶ Venedigkommissionen m.fl., Armenia Joint opinion on the amendments to the judicial code and some other laws, CDL-AD(2019)024.

⁷ Venedigkommissionen, Conference on Past and present-day lustration, similarities, differences, applicable standards, Report “Lustration: Experience of Poland by Hanna Suchocka, CDL-PI(2015)029.

⁸ Rafal Manko, “War of Courts” as a Clash of Legal Cultures: Rethinking the Conflict Between the Polish Constitutional Tribunal and the Supreme Court Over “Interpretive Judgments”, I Law, Politics, and the Constitution: New Perspectives from Legal and Political Theory, ed. Antonia Geisler, Michael Hein och Siri Hummel, 2014.

4. DE EUROPEISKA DOMSTOLARNAS SYN PÅ DET POLSKA RÄTTSSYSTEMET

Samtalet mellan Amberg och Hirschfeldt under ledning av Zaremba återvände till ”problemets kärna” och reformeringen av det nationella domstolsrådet. Amberg framhöll att den nya regeringen har tydligt deklarerat att man kommer att respektera Europadomstolens och EU-domstolens avgöranden och ta fasta på att man i dessa avgöranden konstaterat att Polens Författningsdomstol och dess ledamöter, liksom delar av Högsta domstolen inte kan anses som legitima domstolar med tanke på det politiserade nationella domstolsrådet. Mot bakgrund av de europeiska domstolarnas avgöranden behöver den nytilträdde regeringen i sitt reformarbete förhålla sig till det faktum att Författningsdomstolen och Högsta domstolen inte kan anses vara regelrätta domstolar. Amberg beskrev att den nya regeringen behöver lösa frågan om konsekvenserna som följer av om man betraktar domarna i dessa domstolar som en nullitet. Oaktat att dessa domare inte anses vara ”riktiga” domare är de likväl tillsatta och Zaremba undrade följaktligen hur de ska kunna skiljas från sitt uppdrag?

Hirschfeldt tog därefter över ordet och med utgångspunkt i ett antal avgöranden från Europadomstolen och EU-domstolen konstaterade Hirschfeldt att det finns idéer om vägen framåt. Som en utgångspunkt nämnde Hirschfeldt två avgöranden från Strasbourg: Baka mot Ungern från 2016 och Ástráðsson mot Island från 2020 i vilka frågor om domares oavhängighet aktualiserades.⁹ Vidare nämndes EU-domstolens avgörande i Associação Sindical dos Juizes Portugueses som också rörde frågor om oavhängighet med anledning av lönesänkningssåtgärder och där EU-domstolen, med hänvisning till artikel 2 FEU, konstaterade att EU är en rättsunion vilket inte bara EU-domstolen, utan också de nationella domstolarna, har att säkerställa.¹⁰ I förhållande till utvecklingen i Polen lyfte Hirschfeldt Europadomstolens avgörande Xero Flor mot Polen.¹¹ Europadomstolen konstaterade i avgörandet att det polska systemet för domarnämning inrymmer allvarliga irregulariteter med följderna att Polens Författningsdomstol inte kan ses som en ”domstol upprättad enligt lag” vilket är ett av kraven som följer av rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6 Europakonventionen.

Vidare nämnde Hirschfeldt ett nyligen meddelat avgörande från Europadomstolen, *Wałęsa mot Polen*.¹² Europadomstolen konstaterade att det förelåg

⁹ Europadomstolens avgörande i *Baka mot Ungern*, nr 20261/12, 23 juni 2016 och Europadomstolens (stora kammaren) avgörande i *Gudmundur Andri Ástráðsson mot Island*, nr 26374/18, 1 december 2020.

¹⁰ EU-domstolens avgörande i *C-64/16 Associação Sindical dos Juizes Portugueses mot Tribunal de Contas*, 27 februari 2018, ECLI:EU:C:2018:117.

¹¹ Europadomstolens avgörande i *Xero Flor w Polsce sp. Z o.o mot Polen*, nr 4907/18, 7 maj 2021.

¹² Europadomstolens avgörande i *Wałęsa mot Polen*, nr 50849/21, 23 november 2023.

en kränkning av den klagandes, förre presidenten och Nobels fredspristagare, Lech Wałęsa, rättigheter enligt artikel 6 och 8, eftersom Polens Högsta domstol tillåtit en extraordinär talan för att riva upp en dom om förtal mot honom. Denna talan hade, under åberopande av ”social justice”, väckts av den tidigare riksåklagaren, tillika justitieministern som ett politiskt verktyg för den verkställande makten.¹³ Hirschfeldt poängterade särskilt att det principiellt intressanta med Europadomstolens avgörande är att den använde sig av möjligheten till ”pilotmål” och att domstolen gör generella uttalanden om situationen i Polen. Europadomstolen framhöll bland annat att det finns generella systematiska fel i det polska rättsväsendet och att Europadomstolen vid tiden för avgörandet (23 november 2023) har 492 väntande mål som alla rör de rättsliga reformer som har ägt rum i Polen. Med stöd av pilotmålsprincipen (regel 61 i ”Rules of the Court”) menade Europadomstolen att domstolens prövning av de väntande målen ska skjutas fram ett år i tiden och att Polen under denna tid skulle ges möjlighet att åtgärda de systematiska brister som präglar det polska rättssystemet.¹⁴ Hirschfeldt konstaterade att avgörandet, som gällde endast en viss specifik del av systembristerna, illustrerar hur Europadomstolens praxis genom pilotmålsprincipen kan sträcka sig bortom det enskilda målet och att Europadomstolen därigenom får en ny funktion eftersom den ges möjlighet att både identifiera strukturella och systematiska problem samt påpeka vilken typ av åtgärder som ska vidtas för att korrigera detta.

Slutligen nämnde Hirschfeldt ett av EU-domstolen meddelat avgörande i ett mål om förhandsavgörande på begäran av Polens Högsta förvaltningsdomstol, A.B. m.fl.¹⁵ Frågorna i målet rörde bland annat Polens system för utnämning av domare. EU-domstolen konstaterade avslutningsvis i domen att principen om unionsrättens företräde innebär att om artikel 19.1 FEU har åsidosatts har den hänskjutande domstolen ytterst att underlåta att tillämpa den nya lagstiftningen och i stället tillämpa de gamla bestämmelserna, det vill säga den ordning som gällde i Polen före 2016.¹⁶ Zaremba påpekade att det i ljuset av EU-domstolens avgörande synes ställas ”fantastiskt höga krav” på de polska domarna, vilket Hirschfeldt instämde i men poängterade samtidigt att många polska domare har visat på stort mod och civilkurage genom att fortsätta att ställa frågor till EU-domstolen, trots hot om, och verkställda, disciplinära sanktioner.

På temat Polens Författningsdomstol konstaterade Amberg att denna fortsätter att avge avgöranden men att den nye justitieministern Adam Bodnar tagit fasta på att Författningsdomstolen enligt den europarättsliga praxisen inte

¹³ Om åklagarväsendet i Polen se bl.a. Venedigkommissionen Opinion on the act on the public prosecutor’s office as amended, CDL-AD(2017)028.

¹⁴ Se punkterna 310–318 Wałęsa mot Polen angående ordningen med pilotmål.

¹⁵ EU-domstolens avgörande i mål C-824/18, A.B. m.fl., 2 mars 2021, ECLI:EU:C:2021:153.

¹⁶ Se vidare Hirschfeldt, Johan, Rule of law och rättsstat i dagens Europa, s. 91–105, I: Dahlén, Marianne och Granström, Görel, Rättsstatens utmaningar, Institutet för rätthistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Stockholm 2024.

längre kan betraktas som en domstol. Regeringen har enligt lag skyldighet att publicera Författningsdomstolens avgöranden och det är först genom regeringens publicering som avgörandena träder i kraft. Bodnar har löst dilemmat genom att förse publiceringen med en brasklapp som refererar till de europeiska domstolarnas bedömning av Författningsdomstolens status. I praktiken innebär denna en uppmaning att inte ta hänsyn till avgörandet.

5. EN PARADOX

Zaremba konstaterade att det finns över 2000 domare i Polen som inte är att betrakta som "domare" eftersom de har utsetts enligt en ordning som har underkänts av de europeiska domstolarna. Vidare framhöll Zaremba att vissa domare visserligen har lämnat sina positioner, att andra har tvingats bort men att det alltjämt finns många domare som sitter kvar, flera av dem är dessutom domstolschefer. Vad, undrade Zaremba, ska man göra med dessa domare eftersom det inte går att avsätta dessa lagenligt? Amberg replikerade och framhöll att Polens justitieminister Bodnar i sitt reformarbete nyttjar den kompetens och den struktur som den förra regeringen skapat. Den tidigare justitieministern Zbigniew Ziobro såg till att riksåklagaren, tillika justitieministern, hade befogenhet att omplacera domare i de allmänna domstolarna. På så sätt kan Bodnar nu börja återkalla många av de politiskt tillsatta högre åklagarna och domarna. Amberg beskrev situationen som en paradox och Zaremba konstaterade retoriskt att den nya justitieministern således använder sig av "korrupperade verktyg". Hirschfeldt motsatte sig den retoriken och beskrev situationen som ett "trixande" men att det likväl är en legitim ordning som följer den lag som gäller och som leder till att domstolschefer utnämnda på felaktiga premisser får lämna sina befattningar.

6. VÄGEN FRAMÅT

Samtalet övergick med en blick på framtiden och Hirschfeldt poängterade att pengarna är jätteviktiga i sammanhanget. EU har efter bland annat covid-19 beslutat om ekonomiskt stöd till medlemsstaterna. Ungern och Polen har dock lämnats utanför vilket i Polens fall beror på att den tidigare regeringen inte har vidtagit de åtgärder som EU har krävt. Med en ny regering i Polen har EU bestämt sig för att inkludera Polen i det ekonomiska stödet givet att vissa åtgärder vidtas inom tolv månader, bland annat måste disciplinförfarandet för

domare reformeras. Hirschfeldt konstaterade att det ekonomiska stödet från EU är en motor för att få reformarbetet i Polen ”att rulla på”.¹⁷

Amberg poängterade att det inte enbart handlar om pengar, också tillvägagångssättet är viktigt. Polens nya regering i parlamentet har lagt fram en reformplan som beskriver hur vägen framåt ska se ut. Planen, som antagits av parlamentet, beskrev Amberg som en ”en rättsstatlig deklaration”. I denna aviseras tio lagförslag vilka ska bidra till att återställa den polska rättsstaten. Lagförslagen är under bearbetning och ambitionen är att de ska klubbas igenom under våren och hösten. Amberg konstaterade att tillvägagångssättet också kan ses som ett sätt att närma sig presidenten. Genom att den nya regeringen tydligt kommunicerar sina planer och vad dessa syftar till, blir presidenten med Ambergs ord: ”svaret skyldig”. I tillägg till det sagda undrade Zaremba vad som sker om presidenten vägrar att underteckna de lagförslag som regeringen lägger fram, kan regeringen i en sådan situation agera under ”konstitutionell nödrätt”? Hirschfeldt ställde sig tveksam till detta, däremot påpekades att det ytterst finns möjlighet enligt den polska konstitutionen att ingripa mot en president som inte fullgör sina uppgifter. Vidare framhöll Amberg att den nya regeringen inte vill riskera att bli anklagad för att använda sig av samma metoder som den förra regeringen. Amberg poängterade att presidenten, som är folkvald, har en stark konstitutionell ställning och att det därför är svårt att ”runda” honom, även om det sker i ett gott syfte.

Hirschfeldt fortsatte på temat ”the winner takes it all” och konstaterade att detta står mot principen om maktindelning, ”checks and balances”. Ett system som bygger på maktindelning är vad den nya justitieministern Bodnar försöker att skapa. Amberg fyllde i och framhöll att detta illustreras av regeringens ”rättsstatliga deklaration” med de nya lagförslagen. I dessa syns tydligt att det finns en medvetenhet om att oppositionen kan återkomma till makten och att systemet behöver reformeras till att vara hållbart, oavsett politisk ledning. Som exempel nämnde Amberg lagförslaget som ska reformera det nationella domstolsrådet där det bland annat föreslås en avpolitisering genom en karenstid på fyra år för den som ska utses till domare och som tidigare har varit politiskt aktiv, vidare krävs att domare ska ha juridisk kompetens och omröstningen i det nationella domstolsrådet kräver oppositionens deltagande.

7. DISKUSSION

Ambergs och Hirschfeldts samtal övergick till en allmän diskussion där auditoriet fick möjlighet att komma med inspel. Några av de frågor som diskuterades var risken för att det ekonomiska stödet från EU betraktas som en ”muta med

¹⁷ Pressmeddelande från European Commission: Poland's efforts to restore rule of law pave the way for accessing up to €137 billion in EU funds, 29 februari 2024.

tyska pengar” och att stödet blir en grogrund för den nuvarande oppositionen att ifrågasätta den nya regeringen och dess reformer. Amberg konstaterade att en sådan grogrund alltid kommer att finnas, men att oppositionen än så länge tycks vara försvagad och att några framgångsrika försök att ifrågasätta överenskommelsen med EU inte har gjorts. Amberg poängterade att det inte innebär att någon mobilisering inte kommer att ske framöver. Vidare poängterade Amberg att regeringen i detta avseende har en viktig pedagogisk uppgift i relation till den polska befolkningen, bland annat behöver regeringen förklara vilka reformer som genomförs och varför samt hur det ekonomiska stödet från EU kommer Polen och dess invånare till godo. Zaremba konstaterade att det inte längre är möjligt att vinna framgång med argument som att ”Polen dansar efter tyskarnas pipa”.

Vidare lyftes frågan vilka länder som agerar förebild i återskapandet av den polska rättsstaten. Hirschfeldt framhöll att han inte vet om några länder utgör särskild inspiration men konstaterade att Polen har mycket inspiration och vägledning att hämta i de avgöranden som de europeiska domstolarna har meddelat. Amberg instämde i detta och framhöll att det i den polska debatten finns en tydlig självreflektion och i denna framträder avsaknaden av en stark rättskultur som en viktig förklaring till händelseutvecklingen från 2015 och framåt. Vidare diskuterades Författningsdomstolen och det konstaterades att den blev illegitim eftersom flera av dess domare utsågs utan rättslig grund och i strid med konstitutionell praxis. Amberg framhöll att regeringen i dess ”rättsstatliga deklaration” aviserat en konstitutionsreform som bland annat inkluderar en helt ny ordning för Författningsdomstolen och i denna ingår att nuvarande domare lämnar sitt uppdrag.

Därefter lyftes frågan om Lag och Rättsvisas politik har genomsyrat andra statliga institutioner som exempelvis militären, universiteten och polisen och om så är fallet, hur återställandet ska ske på dessa platser. Som ett illustrativt svar berättade Amberg om en tidningsrubrik han läst efter det polska valet i höstas: ”Oppositionen vann, men PiS behåller staten”. Amberg framhöll att politiseringen av statsförvaltningen intensifierades inför valet och att myndighetsledningen på flera ställen då byttes ut. Avslutningsvis, på en hoppfull ton, rundades samtalet av med en diskussion om den polska lokalpolitiken. Hirschfeldt framhöll att den lokala förvaltningen inte är styrd av regeringen utan av lokala borgmästare som har vunnit folkets förtroende på plats. Amberg konstaterade att han visserligen inte kan bedöma demokratin som sådan, men från det lokala självstyret betraktat står den polska demokratin stark sedan 1989 och har visat påtaglig resiliens.

8. AVSLUTANDE ORD

Polen står inför flera utmaningar när landet ska restaurera rättsstaten. Att det numera finns en politisk vilja är ett viktigt första steg. Seminariet diskuterade vidtagna, och möjliga, vägar framåt. Seminariet bör dock också ses som en påminnelse om, för att låna Percy Bratts inledande ord, hur chockerande snabbt en rättsstat kan nedmonteras. Amberg poängterade att vikten av en stark rättskultur är en återkommande självreflektion i den polska debatten. Sverige har tagit flera lärdomar av händelseutvecklingen i Polen, men en rättskultur kan varken lagstiftas fram eller lagstiftas bort. Mot bakgrund av bland annat Rättsfondens rapport ”Aldrig hört ordet ... – vaddå rättsstat?’ – Vad vet svenska gymnasister om rättsstatens roll i en demokrati?” (2022)¹⁸ kan det inte nog understrykas att frågor som rör vår rättsstat, vår demokrati och våra grundläggande rättigheter måste diskuteras och belysas. Det är av vikt att dessa frågor diskuteras inte enbart i det forum som Rättsfonden utgör, dessa frågor måste diskuteras och belysas i samhällets alla delar, på alla nivåer. Det finns annars en risk – utan att vara alarmist – att värden vi tar för givna blir minnen blott.

¹⁸ Se också ”Rättsstaten i fokus – Referat från Stiftelsen Rättsfondens seminarier mellan åren 2013–2018”, nr 43 i Rättsfondens skriftserie.